



## РЕЛИГИОЗНИТЕ ОБЕКТИ КАТО ТУРИСТИЧЕСКИ АТРАКЦИИ

### RELIGIOUS SITES AS TOURIST ATTRACTIONS

Слави Димитров, Милен Пенерлиев, Веселин Петков  
Slavi Dimitrov, Milen Penerliev, Veselin Petkov

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“  
“St. Cyril and St. Methodius“ University of Veliko Tarnovo  
Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“  
University of Shumen “Episkop Konstantin Preslavski”

**Abstract:** Religious tourism has developed very dynamically in recent decades. The product of religious tourism includes countless many religious attractions, which can be grouped in the following areas: sacred places and religious centers serving the purposes of religiously motivated pilgrimage visits; religious buildings and monuments that have both historical and architectural value; religious events and holidays (festivals, processions, rites, services, etc.); cult objects, souvenirs, sound carriers, books and others with religious themes. Bulgaria, as well as Veliko Tarnovo, have significant religious tourist resources.

**Keywords:** Religion; tourism; tourist resources; tourist destination; tourist attraction.

**JEL:** L83

### ВЪВЕДЕНИЕ

В основата на същностната характеристика на религиозния туризъм по правило се поставя смисълът на термина „религия“, а оттам – на определението „религиозен“. Терминът „религиозен туризъм“ обединява смисловите значения на религията (култа) с туризма (туристическото пътуване) и се обвързва най-пряко с потребностите и мотивите, които туризмът удовлетворява. Оттук следва, че изясняването на същността на религиозния туризъм е целесъобразно да започне именно от неговите мотивационни основи. Един общ преглед на някои негови дефиниции потвърждава този извод (Neshkov 2008, p. 29–30).

В своя речник за пътуване, туризъм и хотелиерство С. Медлик определя религиозния туризъм в тесен смисъл като „пътувания и посещения с цел религиозни преживявания, например поклонничество в Йерусалим, Лурд или Мека“, а в широк смисъл като „пътувания и посещения, мотивирани от религиозното наследство като църкви и катедрали“ (Medlik 1996, p. 214).

В англоезичния вариант на свободната енциклопедия „Уикипедия“ религиозният туризъм (religious tourism) е дефиниран като „форма на туризма, при която вярващи хора пътуват индивидуално или групово с цел поклонение, мисионерство или развлекателно общуване“.

Според Еугенио Юнис, представител и говорител на Световната туристическа организация (СТО), религиозният туризъм се определя в два съдържателни аспекта: 1) Пътуване на поклонници (пилигрими) и посещения на свети места, мотивирани от набожност, задоволяване на духовни

потребности или поклонение; 2) Вид туризъм в религиозни обекти или места (като разновидност на културния). Тук вече ясно се разграничава тесният от широкия смисъл на това понятие.

В публикуваните електронни материали на Първия международен конгрес по въпросите на индустрията на религиозния туризъм в Орландо, Флорида, САЩ, в края на октомври 2008 г. този вид туризъм категорично се определя като „...ниша на световния туристически пазар... и важна част от индустрията на туризма“. В съдържателен аспект определението му включва: „пътуване до дестинации с религиозни обекти и места; пътуване с духовни...“ (Marinov 2011, p. 151–152).

Т. Христов определя религиозния туризъм като „видове дейности, свързани с предоставяне на услуги и задоволяването на потребности на туристи, които пътуват до свети места и религиозни центрове, намиращи се извън обичайната за тях среда“ (Hristov 2003, p. 23).

Понякога пътуванията до религиозните обекти са изключително дълги и носят всички белези на туристическото пътуване. Борис Вуконич дава следното определение: това са форми на туристическо пътуване, което е възникнало като резултат от религиозната мотивация на човека (Vukonic 1996, p. 16).

Повечето автори разглеждат поклонническия туризъм като разновидност на религиозния туризъм (Khalyava 2015, p. 122.). Под религиозен туризъм А. Бабкин разбира видовете дейности, свързани с предоставянето на услуги и удовлетворяване потребностите на туристите, отправени се към свети места и религиозни центрове, намиращи се извън пределите на обичайната за тях среда. Поклонническият туризъм съгласно определението на този автор е – съвкупност от пътувания на представители на различни конфесии с поклоннически цели. Под поклонничество се разбира стремежът на вярващите хора да се поклонят в светите места (Babkin 2008, p. 14).

Според Б. Колев (Kolev 2015, p. 12–14) поклонническият или култов (религиозен туризъм) може да се разглежда и като разновидност на културно-историческия туризъм, тъй като неговите обекти са много важни компоненти на културно-историческото наследство. Култовият туризъм е вид специализиран туризъм, включващ опознаване, възприемане и извършване на поклонения на създадени в минали исторически епохи култови ценности – материални обекти, храмове от различен вид, светилища гробници, маршрути и т.н. Поклонническият туризъм означава поклонническо пътуване с подчертано религиозна цел.

Ст. Маринов (Marinov 2011, p. 153) предлага две кратки определения за религиозен турист и религиозен туризъм.

Религиозният турист е човек, пътуващ и пребиваващ временно извън обичайната си среда с цел посещение на религиозни места, обекти и събития.

Религиозният туризъм е съвкупност от дейности за удовлетворяване потребностите на религиозните туристи.

Религиозният туризъм като специализиран вид може да се дефинира като туристическо пътуване, мотивирано от задоволяване на религиозни потребности чрез потребление на религиозни ценности (Dichev 2008, p. 98).

Според Енчо Костов (Kostov 2001, p. 42) религиозният туризъм е специализирано туристическо пътуване, мотивирано частично или изцяло от религиозни потребности, задоволени чрез участие в религиозни атракции.

Бихме могли да определим два различни в съдържателно отношение аспекта на религиозния туризъм:

1. Религиозен поклоннически туризъм, провокиран от чисто религиозни цели с цел опознаване на бога и себе си;

2. Религиозен културно-познавателен туризъм, инициран от по-обща цели, свързани с изучаването на природни и културно-исторически обекти, обвързани с отделните религии.

За разлика от всички други сегменти на туристическия пазар, основен мотив при религиозния туризъм е вярата. Въз основа на анализа на литературни източници, основни изследователски тези и съвременните тенденции в развитието на туризма можем да синтезираме обобщаваща

дефиниция за религиозен туризъм. Религиозният туризъм е специализиран вид туризъм, при който хората пътуват индивидуално или на групи до религиозни дестинации, извън пределите на обичайната за тях среда с цел потребление на религиозни ценности под една или друга форма (Dimitrov 2018, p. 15).

## ИЗЛОЖЕНИЕ

Продуктът на религиозния туризъм включва безброй религиозни атракции, които могат да се групират в следните направления:

а) свещени места и религиозни центрове, обслужващи целите на религиозно мотивирани поклоннически посещения;

б) религиозни сгради и паметници, които имат и историческа, и архитектурно-художествена стойност;

в) религиозни събития и празници (фестивали, процесии, обреди, служби и др.);

г) култови предмети, сувенири, звуконосители, книги и други с религиозна тематика (Kostov 2001, p. 42).

Американският учен Мери Нолан (Nolan 1992, p. 69) прави класификация на религиозните туристически атракции в три групи:

*Светилища.* Това са храмове или местности, където се смята, че са работили или са се явявали важни религиозни персонажи. Най-многобройни са тези, посветени на Св. Богородица, като само в Италия са над 2000, на Исус Христос и др. В едни се пазят свещени реликви и части от облеклото, мощите, предмети, чудодейни икони, а легенди и реални събития подсилват тяхната атрактивност. Макар да няма достатъчно убедителни научни доказателства, редица от тях като Лурд водят до излекуването на много поклонници с тежки недъзи и заболявания.

*Религиозни обекти с комплексни мотиви за посещение.* Те имат не само религиозна, но и архитектурна, историческа, културно-познавателна стойност. Към тази група се отнасят манастирите, повечето от старинните църкви, баптистериите и много от параклисите. Разпространението им е повсеместно, а това определя тяхната вторична, допълваща роля в туристическото пътуване.

*Религиозни фестивали и юбилеи.* При тях се противопоставят две потребности: религиозната, изискваща тишина, уединение за истинския ритуал, и туристическата, с масово присъствие на хиляди шумни групи. Затова те се отдалечават от светилищата, провеждат се повече в обекти с ценни шедьоври на изкуството или с особена историческа съдба и събития. Масовостта им се подсилва, ако богослужението се извършва в присъствието на високопоставен в йерархично отнoшение божи служител и най-вече главата на съответната религия (папа Йоан Павел II за католическия свят например).

### *Религиозни обекти и центрове*

Континентът Европа се отличава с най-гъстата мрежа от сгради и места за поклонничество и религиозен туризъм. Общият им брой трудно може да се определи, но достатъчно е да се види WHL, в който са включени като самостоятелни обекти 31 църкви – в Турне, Белгия; Боянска и в с. Иваново у нас; Епископската в Пореч, Хърватска; и в Шибеник, в района Тродос, Кипър; в Зелена хора, Седлец, Оломоуц, Чехия, и т.н. Не само национална, но и световна известност имат: катедралата в Асизи; френските в Шартр, Амиен; Кьолнската в Германия; Кентърбърийската във Великобритания; манастирите върху скалните гиганти – Метеора в Гърция, на йеронимите в Лисабон, румънският в Хорезу и редица други. Специфична стойност имат: поклонническият път на св. Яков във Франция; съответната църква в испанския Сантяго де Компостела и пътят на поклонниците до нея.

Най-много са религиозните обекти в Италия и Испания, което се обяснява с голямата религиозност на населението и специфичната роля на Ватикана. Основните италиански центрове на поклонничество са: Лорето – 4,0 млн. души, Асизи – 4 млн. души, Рим с Ватикана – 7 млн. души, Падуа – 4,6 млн. души, Сиена, Нетуно до Рим, а общият им брой е 450, от които 112 са с

международно значение. По възраст преобладават обектите от XIX и XX в. с 91 центъра; от периода на барока (1600–1800 г.) – 163 центъра; и от готиката (XII–XV в.) – 84 центъра. За Франция аналогичното класиране се води от „Парижката Света Богородица“ – 8 млн. души, Лурд – 5 млн. души, „Света Богородица от Фурвие“ при Лион – също 5 млн. души, тази в Марсилия – 1,5 млн. души, поклонническият център Лизийо – 1,2 млн. души. Интересно е, че до Лурд, град със 17 000 жители, пътуват 717 влака, летището му приема 530 000 пътници (за сравнение – Варна е с 520 000 пътници), а легловата база в хотели, католически пансиони и други достига 36 000 легла, т.е. по 2,1 легла на жител. В Полша над 4 млн. поклонници посещават църквите и манастирите на хълма Ясна гура край Ченстохова, а другите по-големи поклоннически центрове са Лихен, Гура Света Ана, Пискара Шльонски и др.

Конкретната религиозна значимост на най-известните и туристически най-атрактивни поклоннически центрове се изразява в:

*Австрия.* Утвърденият център на поклонничеството е Марияцел, който се намира в Източните Алпи, между Грац и Виена. Разположен е на 862 м н.в., поради което се посещава и като зимен курорт. Главната му църква е от XI в.

*Босна и Херцеговина.* През 1981 г. група от шест деца от Междугорие съобщават за явяване на Света Богородица, конкретно в село Бияковичи на 24 юни. На третия ден тук идват 1000 души, а на петия – 15 000. Сега броят на поклонниците надхвърля 1,2 млн. души. Явяването продължава, а богомолците търсят религиозна милост в църквата „Св. Яков“ в града (Марков, Апостолов 2015, с. 292).

*Гърция.* Света гора. Манастирите на Атон. Първите монаси се заселват в Атон още през V в., но по-трайно заселване започва около VII в. За кратък период (963 до 1050 г.) в Света гора са построени 150 манастира. От 190 манастира и над 12 000 монаси сега на Атон са останали 20 манастира, около 600 килии с малко повече от 3800 монаси. От манастирите български е само „Зограф“, сръбски е „Хилендар“, руски – „Св. Пантелеймон“. Останалите 17 са гръцки (Алексиева, Стамов 2006, с. 174).

*Великобритания.* Уестминстърското абатство е с най-много поклонници (3,25 млн. души). От 1066 г. там се коронясват и погребват всички английски крале. Посещават се Креслото за коронация и Кралският параклис. Включва: октоagonalна готическа катедрала от XIII в., музей на абатството, гробниците на най-важните британски личности – Нютон, Дарвин, Дикенс, Чърчил и т.н. Намира се на северния бряг на Темза, близо до Бъкингамския дворец и площад „Трафалгар“.

*Германия.* В Южна Бавария, на стотина км източно от Мюнхен, се намира Алтъотинг, водещият поклоннически център на цялата страна. Първото поклонение е от 1483 г. в параклиса „Гнаден“. Срещу него се посещава църквата „Св. Филип и Яков“ с нейното прочуто съкровище от 1400 г. и величествената панорама от 1902 г. – „Разпъването на Христос“, чиято площ е 1200 м<sup>2</sup>.

*Испания.* Най-важен е поклонническият път на св. Яков, идващ от Франция през Бургос и Леон до Сантяго де Компостела (фиг. 1.). Паралелно на него има и крайбрежен маршрут покрай Бискайския залив. Минава през много манастири, църкви и странноприемници, с обща дължина 800 км. В самия град част от поклонниците (до 7–8000 души) идват пеша, с велосипед или на кон, както през Средновековието. Поклонението завършва във величествената катедрала, където е гробът на светеца, покровител на цяла Испания. Годишно се посещава от близо 3 млн. души. Над един и половина милиона от тях са поклонниците в най-големия църковно-манастирски комплекс Монсерат, на 30 км западно от Барселона. Строен е през XI в., а последната му реставрация е от XIX в. Изключително красив е околният ландшафт с огромни скални фигури като крепостни кули (Markov, Apostolov 2015, p. 293).





**Фиг. 1.** Катедралата в Сантяго де Компостела

*Италия.* Ватиканът е разположен в западната част на Рим. Той е папски суверенен град държава, резиденция на римския папа. Архитектурният комплекс на Ватикана включва култови, дворцови и крепостни постройки. Във Ватикана се намира най-голямата католическа катедрала в света „Св. Петър“ (Velikov 2009, р. 107) и едно от основните свещени места на католицизма<sup>1</sup>. В Падуа се намират базиликата на св. Антоний от 1231 г. и близките лечебни Евгански бани, със светилище на Св. Богородица. До източното крайбрежие е градчето Лорето, в което е „святата къща“ на Богородица от Назарет. Според легендите тя е пренесена там на крилете на ангели, а по-достоверно – на борда на кораб на кръстоносци. Другият важен поклоннически център – Асизи, се намира северно от Рим, с базилика и манастир от XIII в., посветени на патрона на цяла Италия св. Франциск. Всяка година на 1 януари там се провежда официалният симфоничен концерт, показван от телевизиите пред 300 млн. зрители.

*Полша.* Освен посочените църкви и манастири, посветени на Св. Богородица в Ченстохова, голям поклоннически поток (от над 1 млн. души) се насочва в Лихен. През август над 300 000 души пристигат пеша в Ченстохова, за да се поклонят пред чудодейната икона на Св. Богородица. Много от тях се надяват чрез молитвите към нея да получат изцеление. Организирант се големи шествия и литургии пред 500 000 души (Markov, Apostolov 2015, р. 295).

*Португалия.* Фатима е място за поклонение подобно на Лурд, което се посещава и от болни с надеждата да бъдат изцелени<sup>2</sup>. През 1919 г. на святото място е изграден параклис, който през 1922 г. е разрушен от експлозия при атентат. През 1928 г. епископът на гр. Лейрия поставя основен камък на църква и светилище, завършени през 1930 г., голямата постройка е в стил неокласицизъм (фиг. 2). Там са гробовете на двете пастирчета Франшишку и Жасинта Марту. Третото пастирче Лусия душ Сантуш почива през 2005 г. в Куимбра на 98 години.

Самият папа Йоан Павел II посещава Фатима 3 пъти. Там на 13 май 2000 г. той обявява Жасинта и Франшишко Марту за блажени. Всяка година от 13 май до края на октомври във Фатима се стичат поклонници от целия католически свят. Това допринася за развитието на религиозния туризъм, още повече, че от Фатима започва и португалският път на поклонниците, който достига чак до Сантяго де Компостела (Dimitrov 2014, р. 298–299).



**Фиг. 2** Базиликата „Дева Мария Фатимска“

*Франция.* Наред с посочения главен поклоннически център – Лурд, от 1859 г. се открояват Мон сен Мишел и Лизийо. Първият от тях има и важна икономическа роля, изразяваща се в годишни приходи от близо 700 млн. евро. Островният манастир крепост Мон сен Мишел има по-малка леглова база в хотели около 1200 легла и над 700 в къмпинги, а в Лизийо те са 1160 легла в хотели и 280 в къмпинги, приютяващи по 1,5 млн. туристи.

Специализираното туристическо списание “Travel and Leisure“ класира 40-те най-посещавани свещени места в света, в които са включени храмове на различни религии – християнство, будизъм, ислям, юдаизъм и др. Класирането на най-посещаваните светини изглежда така през последните години по среден брой посетители (поклонници и туристи):

1. Шинтоиският храм Мейджи в Токио – посещаван от около 30 млн. души на година (Шинтоизмът е традиционна религия само в Япония и предхожда появата на будизма в тази страна). Построен е преди 100 години в чест на император Мейджи и императрица Шокен. Заобиколен е от гора от над 100 000 дървета и красиви градини;

2. Будисткият храм Сенсоджи в Токио – 30 млн. души. Построен в чест на Буда Канон;

3. Каши Вишванта във Варанаси (Индия) – 21,9 млн. души. Намира се на западния бряг на река Ганг и е най-известният индуски храм, посветен на бог Шива във Варанаси;

4. Католическата базили Нуестра Сеньора де Гуадалупе в Мексико сити – 20 млн. души. Хиляди се считат, за да посетят литургия и да видят лика на Дева Мария, за който се твърди, че се появил от само себе си върху платно през 1531 г.;

5. Индуисткият храм Тирумала Тирупати Девастанамас в щат Андхра Прадеш, Индия – 18,25 млн. души. Индуистка секта започва строежа на този храм преди около 1200 години;

6. Катедралата Нотр Дам в Париж – 13,6 млн. души. Построена е през 1345 г. и е най-посещаваният обект в Европа;

7. Базилика Сакр Кьор, Париж – 10,5 млн. души. На този хълм първоначално друиди почитали своите богове Меркурий и Марс. Днес там се извисява красива базилика от XIX в. с прекрасна гледка към Париж;

8. Будисткият храм Наритасан Шиншоджи в префектура Чиба, Япония – 10 млн. души. Построен е през 940 г.;

9. Шинтоисткият храм Цуругаока Хачимангу в префектура Канагава, Япония – 10 млн. души. Построен е в чест на бога на войната през XII в.;

10. Будисткият храм Киумидзу-дера в Киото (Япония) – 10 млн. души. Известен е като Храма на чистата вода и е защитен от ЮНЕСКО;

11. Шинтоисткият храм Исе Джингу в Исе, Япония – 8,5 млн. души. Гората там е почитана като свещена, още преди да започне строежът на храм през III в.;

12. Базиликата „Свети Петър“, Ватикан – 7 млн. души. Една от най-прочутите сгради в света, където говорят едни от най-известните майстори от Ренесанса Рафаело, Бернини, Микеланджело и др. Под закрилата на ЮНЕСКО;

13. Храмът Дезайфу Тенмангу (Япония) – 6,6 млн. души;

14. Будистки храм Кинкаку-дзи в Киото (Япония), построен през XV в. – 6 млн. души;

15. Катедралата в Кьолн (Германия) под закрилата на ЮНЕСКО – 6 млн. души.

Списъкът е доминиран от японски и други източни храмове. Прави впечатление, че много известни катедрали и джамии се намират извън топ 20. Сикстинската капела в Рим например е едва на 24-то място с 4 млн. души на година. „Света София“ в Истанбул е на 29-то място с 2,9 млн. души на година. Най-големият мюсюлмански храм в света свещената джамия Ал-Харам в Мека, в чийто двор се намира прочутият черен камък Кааба, е едва на 30-то място. „Саграда Фамилия“ в Барселона е на 31-во място (2,3 млн. души). Йерусалим пък се появява чак на 19-то място със Стената на плача. Това подреждане по брой посетители (поклонници и туристи) с времето се променя, но в основни линии се запазва подреждането на посетените светилища и храмове (Kolev 2017, p. 41).

Вероятно данните за посещаемостта на 15-те храма предизвикват известно учудване, защото повечето хора както в България, така и в Европа са свикнали да приемат, че едни от най-големите, най-ценните и със световна известност религиозни обекти са на нашия континент. Посочените данни показват друга и може би малко изненадваща картина. Едва ли много хора знаят например за посочените японски храмове, които оглавяват представеното подреждане по степен на посещаемост. Могат да се потърсят и обяснения за тези факти. Едно от тях е големият брой на населението на Индия, Мексико и Япония, както и запазените им национални и религиозни традиции. Друго обяснение може да бъде основано на обстоятелството, че в тези три страни степента на религиозност е много по-голяма от тази на европейските народи, която формира потоци, съставени основно от туристи, и много по-малко поклонници, търсещи искрени религиозни преживявания и емоции. Посочената висока посещаемост на изброените храмове в Япония и Индия не е еднократно действие, а ежегодна традиционна поклонническа практика. С този факт се обяснява извънредно големият брой поклонници (Dimitrov 2018, p. 39).

Нашата страна преживя близо половинвековен период на атеизъм и ограничаване на религиозния туризъм, поради което не са се утвърдили такива големи поклоннически центрове. От близо 160-те манастира най-посещавани са Рилски, Бачковски, Троянски, Араповски. Кръстова гора също привлича много посетители. Между 1245-те църкви с културно значение туристически интерес се проявява към „Св. Александър Невски“ – София, в гр. Шипка, в Пазарджик, Самоков, Велико Търново и др. За католическата религия това е храмът „Св. Лудвиг“ в Пловдив, а за мюсюлманската – „Томбул джамия“ в Шумен (Markov, Apostolov 2015, p. 295).

Три от българските обекти, включени в Списъка на ЮНЕСКО за световно природно и културно наследство, са православни храмове – Боянската църква, от 1979 г., Ивановските скални манастири по долината на р. Русенски Лом, от 1979 г., и Рилският манастир, от 1983 г. Това е високо признание за световното културно-историческо значение на тези обекти (Kolev 2017, p. 43).

Многобройни са религиозните туристически обекти и в района на гр. Велико Търново:

- Църкви във Велико Търново: „Св. Четиридесет мъченици“, „Св. Георги“, „Св. Димитър Солунски“, „Св. св. Петър и Павел“, Патриаршеска църква (храм) „Св. Възнесение Господне“;

катедра „Рождество Богородично“, „Св. св. Кирил и Методий“, „Св. св. Константин и Елена“, „Св. Марина“, „Св. Никола“, „Св. Троица“, „Успение Богородично“ (на мястото на девическия манастир „Св. Богородица Темниска“), римокатолическа църква „Дева Мария на Броеницата“ и др.;

• Църкви в с. Арбанаси: „Рождество Христово“, „Св. Архангели Михаил и Гавраил“, „Св. Димитър“ и „Св. Георги“;

• Манастири: Преображенски манастир „Свето Преображение Господне“, Патриаршески манастир „Св. Троица“, Девически манастир и „Св. Никола“ и „Св. Богородица“ в с. Арбанаси, Къпиновски манастир „Св. Николай Чудотворец“, Килифаревски манастир (Манастирски комплекс „Рождество Богородично“), Плаковски манастир „Св. пророк Илия“, Петропавловски (Лясковски) манастир, Присовски манастир „Св. Пантелеймон“, Присовски манастир „Св. Архангел Михаил“, Горнооряховски манастир „Св. Пророк Илия“, Мердански манастир „Св. Четиридесет мъченици“.

Тези обекти са едни от най-посещаваните във Велико Търново и неговите околности, а най-много туристи посещават църквата „Рождество Христово“ – 49 134 души (за 2019 г.), църквите в кв. „Асенов“ – 30 355 посетители, и църквите в с. Арбанаси.

Един от най-популярните религиозни туристически маршрути в България, какъвто е „Светият път“ – 550 години от връщането на мощите на св. Йоан Рилски от Търново в Рилския манастир, бе възобновен през 2019 г., и започва да се превръща в традиция.

## ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В много от страните по света религиозният туризъм е силно развит. Тези страни разполагат с богата база от религиозни паметници, манастири, храмове. Част от тези места са притегателен център за туризма. В България и в района на Велико Търново също има значителни религиозни туристически ресурси, което е предпоставка за бъдещото развитие на този вид туризъм у нас. Това е добра възможност и за създаването на различни туристически маршрути.

## REFERENCES

1. **Aleksieva, Yor., St. Stamov. 2006.** Specialized types of tourism. Kota Publishing House, St. Zagora. (in Bulgarian)
2. **Babkin, A. 2008.** Special types of tourism. –Rostov-on-Don: Phoenix. (in Russian)
3. **Velikov, V. 2009.** International tourism. Ed. Matcom, S. (in Bulgarian)
4. **Dimitrov, S. 2014.** Alentejo: the land of bread, wine and olive oil. -In: Almanac „30 years of the Department of Geography“ at the University of Veliko Tarnovo „St. St. Cyril and Methodius“, Veliko Tarnovo, pp. 298–299. (in Bulgarian)
5. **Dimitrov, S. 2018.** Religious tourism. Tourist routes on the Way of Santiago. Ed. Faber, Veliko Tarnovo. (in Bulgarian)
6. **Dichev, D. 2008.** Religious values and tourist trips. – In: Religious tourism. The monasteries –bearers of the Bulgarian spirituality. Black Sea Economic Forum, Varna. (in Bulgarian)
7. **Kolev, B. 2015.** Cult tourism. University publishing house „Neofit Rilski“, Blagoevgrad. (in Bulgarian)
8. **Kolev, B. 2017.** Main and most visited cult and religious sites. – In: Collection in honor of the 65th anniversary of Prof. Markov, Publishing house „Faber“, Veliko Tarnovo, pp. 37–44. (in Bulgarian)
9. **Kostov, E., 2001.** Cultural tourism. University publishing house „Economy“, S., 2001. p. 42. (in Bulgarian)
10. **Marinov, St. 2011.** Modern types of tourism. Publishing house „Science and Economics“, University of Economics – Varna. (in Bulgarian)
11. **Markov, Iv., N. Apostolov. 2015.** Tourist resources. Publishing house „Astarta“, Plovdiv. (in Bulgarian)
12. **Neshkov, M. 2008.** Religious tourism – origin, essence and modern forms. – In: Religious tourism. The monasteries – bearers of the Bulgarian spirituality. Black Sea Economic Forum, Varna, pp. 24–35. (in Bulgarian)
13. **Khalyava, OA 2015.** Sociocultural and legal foundations of cultural tourism development // Humanitarian sheets of TSPU. L.N. Tolstogol – №1 (13). – pp. 122. (in Russian)
14. **Hristov, T. 2003.** Religious tourism. Moscow: Academy, pp. 120–132. (in Bulgarian)



15. **Medlik, S. 1996.** Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality. Butterworth-Heinemann, Oxford.
16. **Nolan, M. 1992.** Religios sites as tourism attraction. – Annals of Tourism Research. Nr. 1.
17. **Vukonic, B. 1996.** Tourism and Religion. „Elsevier Science”. London.

---

**За контакти:**

Слави Димитров, професор, доктор  
Служебен адрес: В. Търново 5000, ул. „Арх. Г. Козаров“, 1А,  
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Стопански факултет,  
катедра „Туризм“,  
Ел. поща: s.dimitrov@ts.uni-vtu.bg

Милен Пенерлиев, професор, доктор  
Служебен адрес: Шумен 9700, ул. „Университетска“, №115,  
ШУ „Константин Преславски“, факултет по Природни науки,  
катедра „География, регионално развитие и туризм“,  
Ел. поща: m.penerliev@shu.bg

Веселин Петков, доцент, доктор  
Служебен адрес: Шумен 9700, ул. „Университетска“, №115,  
ШУ „Константин Преславски“, факултет по Природни науки,  
катедра „География, регионално развитие и туризм“,  
Ел. поща: v.petkov@shu.bg

---